

Działalność i osiągnięcia placówek naukowych Wydziału Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych Polskiej Akademii Nauk

Emil Nalborczyk

Zastępca Przewodniczącego Wydziału V PAN

Wprowadzenie

W ramach Wydziału Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych PAN funkcjonuje obecnie dziewięć placówek naukowo-badawczych, wśród których pięć działa w randze instytutu, trzy jako zakłady naukowo-badawcze i jedna jako stacja badawcza. Pierwsze placówki powstawały bezpośrednio po utworzeniu Wydziału Nauk Rolniczych i Leśnych, a były nimi: Instytut Fizjologii i Żywienia Zwierząt PAN w Jabłonie (1955), Instytut Genetyki i Hodowli Zwierząt PAN w Jastrzębcu (początkowo jako Zakład Genetyki Zwierząt Domowych, a następnie Zakład Hodowli Doświadczalnej Zwierząt) wraz z zapleczem doświadczalnym, m.in. Zakładem Doświadczalnym Hodowli Zwierząt w Popielnie (1955), Zakład Fizjologii Roślin PAN w Krakowie (1956) oraz Instytut Genetyki Roślin w Poznaniu (1961), (początkowo jako Zakład Genetyki Roślin – 1955). Powstawanie tych placówek wynikało z założeń organizacyjno-prawnych i merytorycznych. Struktura organizacyjna PAN obejmowała trzy ściśle ze sobą powiązane jednostki: wydziały, placówki naukowo-badawcze i komitety naukowe, przy czym dwie ostatnie funkcjonowały w ramach wydziałów. Merytoryczną przesłanką tworzenia placówek naukowo-badawczych w ramach wydziałów – przyjętą za przykładem istniejących lub tworzonych Akademii Nauk w krajach sąsiadujących – było powstanie – obok istniejących uczelni wyższych, których głównym zadaniem była dydaktyka oraz instytutów resortowych prowadzących głównie badania o charakterze aplikacyjnym – zorganizowanych zespołów naukowych prowadzących, jeśli nie wyłącznie to głównie, badania o charakterze podstawowym, decydujących o postępie naukowym kraju i świata. To zadecydowało o tym, że z dziedziny nauk rolniczych w pierwszej kolejności utworzono placówki badawcze z dziedziny fizjologii i genetyki roślin, zwierząt – które to dyscypliny w latach pięćdziesiątych uznane były za podstawowe dla rozwoju i postępu w za-

kresie produkcji roślinnej i zwierzęcej. Nie bez znaczenia był również fakt, że w zakresie tych dyscyplin kraj nasz posiadał tak wybitnych specjalistów, jak profesoria: Franciszek Górski (fizjologia roślin), Jan Kielanowski (fizjologia i żywienie zwierząt), Stefan Barbacki (genetyka roślin) oraz Mieczysław Czaja (genetyka i hodowla zwierząt), którzy zostali kierownikami powstałych placówek badawczych i wokół których i ich następców, tworzyły się szkoły naukowe oraz kadra młodych pracowników naukowych, wypełniająca lukę wojenną pozostałą w obszarze nauki polskiej.

W późniejszym okresie w ramach Wydziału Nauk Rolniczych i Leśnych PAN powstawały kolejne placówki, których potrzeba wynikała z konieczności rozwoju nowych dyscyplin naukowych, jak Zakładu Agrofizyki (1968) i nauk o środowisku, jak w wypadku Zakładu Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego (1979) oraz potrzeby rozwoju dwóch kierunków badań nie objętych strukturą placówek PAN, tj. nauki o żywności i endokrynologii z patofizjologią rozrodu, które zostały podjęte przez Centrum Agrotechnologii i Weterynarii PAN powstałe w 1988 r. W ostatnim kwartale dwudziestego wieku szczególnego znaczenia nabrała problematyka zachowania różnorodności biologicznej roślin i zwierząt oraz tworzenia banków genów, co stanowiło podstawę utworzenia Stacji Badawczej Rolnictwa Ekologicznego i Hodowli Zachowawczej Zwierząt (1993) oraz przejęcia od Wydziału Nauk Biologicznych PAN jednostki badawczej – Ogrodu Botanicznego – Centrum Zachowania Różnorodności Biologicznej (2001 r.). O wyborze kierunków i zadań badawczych decydowały kierownictwa placówek i ich wybitni specjaliści, władze wydziałowe oraz aktualna polityka naukowa państwa. Na wybór strategicznych kierunków badawczych określony wpływ miały również ustalenia podjęte na trzech kolejnych Kongresach Nauki Polskiej, które miały miejsce w latach 1951, 1973 i 1986.

Znaczący wpływ na wybór kierunków i tematów badawczych w placówkach miał utworzony w 1963 r. Komitet Nauki i Techniki, który w roku 1985 został przekształcony w Komitet Nauki i Postępu Technicznego wraz z Urzędem ds. Postępu Technicznego i Wdrożeń. W 1969 r. następuje duża reorganizacja w obszarze nauki. Zostaje utworzony nowy model struktury planowania i finansowania badań naukowych, oparty na planach 5-letnich rozwoju kraju i funkcjonujący do roku 1990. W tym okresie decydujący wpływ na kształtowanie i finansowanie badań w placówkach wydziałowych miała działalność powstałej w 1964 r. i zlokalizowanej przy Wydziale V PAN Międzyresortowej Komisji Badań Nauk Rolniczych, Leśnych i Wyżywienia działającej na szczeblu ministerialnym o uprawnieniach Komisji Głównej. Komisja integrowała badania prowadzone w placówkach PAN, uczelniach wyższych i instytutach resortowych poprzez tworzenie centralnych programów badań podstawowych (CPBP), centralnych programów badań rozwojowych (CPBR) oraz międzyresortowych programów badawczych (MR). Wiele placówek wydziałowych pełniło rolę koordynatorów tych programów oraz brało udział w programach koordynowanych przez uczelnie wyższe i instytuty resortowe. Komisja powoływała zespoły koordyna-

cyjnie oceniające corocznie wyniki badań uzyskanych przez zespoły badawcze uczestniczące w poszczególnych programach i podejmujące decyzje o dalszym ich finansowaniu. Corocznie Wydział wydawał trzy serie „Informatora o wynikach zakończonych badań z dziedziny rolnictwa, leśnictwa, drzewnictwa, przemysłu spożywczego i wyżywienia”. Placówki wydziałowe uczestniczące w tych badaniach znajdowały się prawie zawsze na czołowych miejscach w ocenie Komisji, a uzyskane od koordynatorów środki finansowe umożliwiały ich normalne funkcjonowanie i wyposażenie w nowoczesną aparaturę naukowo-badawczą. Zaletą tego systemu koordynacji była możliwość tworzenia dużych zespołów badawczych z różnych pionów nauki (często interdyscyplinarnych) i integracja w skali całego kraju środowiska naukowego do realizacji określonych tematów badawczych.

Od roku 1990 placówki badawcze w zakresie działalności statutowej są finansowane przez Komitet Badań Naukowych. Wysokość tych środków jest uzależniona od oceny parametrycznej placówki, dokonywanej przez Zespół Nauk Rolniczych i Leśnych (P06) KBN. W ocenie tej w 2002 r. siedem placówek wydziałowych znajduje się w grupie I (najwyższej, tj. Instytut Rozrodu Zwierząt i Badań Żywności, Instytut Agrofizyki, Instytut Fizjologii i Żywienia Zwierząt, Instytut Genetyki i Hodowli Zwierząt, Instytut Genetyki Roślin, Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego, Zakład Fizjologii Roślin). Ponadto placówki mogą ubiegać się na zasadach konkursowych o granty na finansowanie określonych tematów badawczych. Istnieje również możliwość dofinansowania przez Komitet Badań Naukowych grantów Ramowego Programu V i VI Unii Europejskiej, w realizacji których aktualnie uczestniczy Instytut Fizjologii i Żywienia Zwierząt (3 granty), Instytut Agrofizyki (1 grant), Instytut Genetyki Roślin (1) i Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego (1).

Realizowana tematyka i najważniejsze osiągnięcia badawcze od 1985 roku omówione zostały szczegółowo przez dyrektorów placówek w niniejszym opracowaniu. Poprzednie lata przedstawione są w opracowaniach wcześniejszych w Postęпах Nauk Rolniczych nr 2(74) z 1962 r. oraz w nr 3 z 1987 r.

Analizując zmiany problematyki i stosowanych metod badawczych od momentu utworzenia placówki do chwili obecnej, można stwierdzić przechodzenie od badań nad całymi organizmami roślin i zwierząt do badań na poziomie organu, tkanki, komórki i organelli, a w ostatniej dekadzie XX wieku i obecnie również na poziomie molekularnym. Jest to zgodne z trendami rozwoju nauki światowej i pod tym względem, jak również poziomu prowadzonych badań, placówki wydziałowe nie ustępują dobremu ośrodkom badawczym w świecie.

Działalność badawcza placówek wydziałowych przez cały okres ich istnienia była realizowana we współpracy z tematycznie bliskimi placówkami naukowo-badawczymi za granicą. Zapoczątkowała tę współpracę w 1952 roku Umowa Berlińska, początkowo na zasadzie umów dwustronnych między akademiami, a od 1956 r. na zasadzie koordynacji współpracy ze wszystkimi państwami uczestniczącymi w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG). Jednocześnie placówki wydziałowe,

jako jedyne w PAN, uczestniczyły w realizacji badań zleczanych przez Departament Stanu USA w ramach programu PL-480 oraz w dziesięcioletnich badaniach koordynowanych przez ONZ w ramach Międzynarodowego Programu Biologicznego (IPBP). Od roku 1985 placówki naukowe wydziału współpracują ze Szwedzką Akademią Nauk Rolniczych w ramach programu koordynowanego przez Wydział V PAN. Szczególnie intensywnie rozwinęła się współpraca naukowa z krajami Europy Zachodniej, USA i Kanadą po roku 1990 oraz z krajami Unii Europejskiej w ramach V Ramowego Programu Badawczego oraz programów Eureka, INCO-Copernicum, COST, IGBP, IIASA i INECOL.

W roku 2000 Oddział Badań o Żywności Instytutu Rozrodu Zwierząt i Badań Żywności PAN w Olsztynie, a w roku 2002 Zakład Fizjologii Roślin PAN w Krakowie, Instytut Agrofizyki PAN w Lublinie, Instytut Genetyki Roślin PAN w Poznaniu, Instytut Genetyki i Hodowli Zwierząt PAN w Jastrzębcu, Oddział Endokrynologii i Patofizjologii Rozrodu Instytutu Rozrodu Zwierząt i Badań Żywności PAN w Olsztynie zostały uznane przez Komisję naukową Unii Europejskiej za „Centrum doskonałości”.

Większość placówek wydziałowych aktywnie uczestniczy w działalności dydaktycznej we współpracy z uczelniami (prowadzenie wykładów, zajęć dydaktycznych, prac magisterskich). Trzy placówki prowadzą samodzielną działalność edukacyjną z zakresu ekologii, ochrony różnorodności biologicznej roślin i zwierząt oraz ochrony środowiska rolniczego. W tym celu placówki te stworzyły specjalne jednostki organizacyjne prowadzące tą działalność. Należy do nich Centrum Edukacji Ekologicznej (Ogród Botaniczny – Centrum Zachowania Różnorodności Biologicznej w Powsinie), Muzeum Ochrony Środowiska Rolniczego (Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN w Poznaniu) oraz Regionalny Ośrodek Edukacji Ekologicznej (Stacja Badawcza Rolnictwa Ekologicznego i Hodowli Zachowawczej Zwierząt PAN w Popielnie). Z usług tych jednostek edukacyjnych korzysta corocznie ponad 50 tysięcy zwiedzających (głównie młodzież szkolna i studenci, ale również społeczność lokalna i turyści).

Całą wyżej opisaną działalność placówek naukowych Wydziału V PAN, według stanu na koniec 2001 roku, realizowało 890 pracowników (w tym 319 naukowych i 571 techniczno-administracyjnych). Wśród pracowników naukowych znajduje się 59 profesorów (w tym 5 członków PAN), 45 doktorów habilitowanych (w większości docentów), 129 adiunktów i 86 asystentów. Biorąc pod uwagę dużą różnorodność i szeroki zakres realizowanych przez placówki zadań, działalność tej stosunkowo niewielkiej grupy pracowników (odpowiadającej zatrudnienie w średniej wielkości uczelni rolniczej) należy ocenić bardzo pozytywnie.